

**Ηθική και Έρευνα στην Ανώτατη Εκπαίδευση: Έννοιες συμβατές ή ασύμβατες;
Ethics and Research in Higher Education: Concepts Compatible or Incompatible?**

Δρ. Πίτσου Χαρίκλεια, ΣΕΠ ΕΑΠ, xpitsou@hotmail.com

Λιόση Φωτεινή, ΠΕ70, Med, fenia_lio@hotmail.com

Pitsou Charikleia, PhD, SEP EAP, xpitsou@hotmail.com

Liosi Foteini, PE70, Med, fenia_lio@hotmail.com

Abstract: The present article deals with the application of moral principles into the research, researcher’s social role and the contribution of higher education to the formation of ethically sensitive and socially responsible young researchers. Through the analysis of the above issues, an attempt is made to answer the question whether the terms "ethics" and "research" are compatible or incompatible. From the negotiation of the matter it follows that the concepts of "ethics" and "research" are not only compatible but interrelated. Research without the application of ethical principles lacks quality, integrity, social responsibility, and becomes dangerous, both for the researcher and humanity.

Key words: ethics, research, higher education

Περίληψη: Το παρόν άρθρο πραγματεύεται το ζήτημα της εφαρμογής ηθικών αρχών στη διεξαγωγή της έρευνας, τον κοινωνικό ρόλο που διαδραματίζει ο ερευνητής, καθώς και τη συμβολή της ανώτατης εκπαίδευσης στη διαμόρφωση ηθικά ευαίσθητων και κοινωνικά υπεύθυνων νέων ερευνητών. Μέσω της ανάλυσης των παραπάνω ζητημάτων, γίνεται προσπάθεια να απαντηθεί το ερώτημα αν οι έννοιες «ηθική» και «έρευνα» είναι συμβατές ή ασύμβατες. Από τη διαπραγμάτευση του θέματος προκύπτει ότι οι έννοιες «ηθική» και «έρευνα» δεν είναι απλά συμβατές, αλλά αλληλένδετες. Η έρευνα χωρίς την εφαρμογή ηθικών αρχών στερείται ποιότητας, ακεραιότητας, κοινωνικής ευθύνης και γίνεται επικίνδυνη, τόσο για τον ίδιο τον ερευνητή, όσο και για την ίδια την ανθρωπότητα.

Λέξεις κλειδιά: ηθική, έρευνα, ανώτατη εκπαίδευση

Εισαγωγή

Η ηθική (ethics), αν και φαίνεται μια αφηρημένη έννοια, μια θεωρία ή ένας σύνθετος φιλοσοφικός συλλογισμός, στην πραγματικότητα βρίσκεται παντού. Σε οποιαδήποτε πράξη μας υπάρχει μια ηθική συνιστώσα. Η ηθική συνήθως ορίζεται ως ένα σύνολο κανόνων, οι οποίοι ξεχωρίζουν την αποδεκτή από τη μη αποδεκτή συμπεριφορά (Resnik, 2015). Προς

τούτο, η ηθική αφορά και την έρευνα διότι τα αποτελέσματά της έχουν αντίκτυπο σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας. Ως εξαιρετικά σημαντικός παράγοντας στο πεδίο της έρευνας, η ηθική θετικό θα ήταν να αποτελεί αναπόσπαστο μέρος των προγραμμάτων σπουδών της ανώτατης εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, οι νέοι ερευνητές δεν αρκεί μόνο να γνωρίζουν τον επαγγελματικό τους ρόλο, δηλαδή πώς να διεξάγουν μία έρευνα, αλλά και να ενδιαφέρονται, τόσο για τον αντίκτυπο που έχουν τα αποτελέσματα της έρευνάς τους απέναντι στην κοινωνία, στους συνανθρώπους τους, στο περιβάλλον και στην ανθρωπότητα συνολικά, όσο και για την προαγωγή της ευημερίας και της παγκόσμιας ειρήνης (Pain, 2013). Υπάρχει ένα κοινωνικό συμβόλαιο (Evers, 2001) ανάμεσα στην κοινωνία και την επιστήμη και οι νέες γενιές ερευνητών θα πρέπει να εκπαιδευτούν κατάλληλα, ώστε να σέβονται και να εφαρμόζουν τις αρχές που απορρέουν από αυτό. Η συμβολή της ανώτατης εκπαίδευσης, συνεπώς, στην προώθηση και στη διδασκαλία της ηθικής και της κοινωνικής διάστασης της έρευνας είναι θεμελιώδους σημασίας για την ολόπλευρη ανάπτυξη των νέων ερευνητών, τη διασφάλιση της βιωσιμότητας της κοινωνίας, καθώς και του πλανήτη.

Προς τούτο, στο πρώτο μέρος του εν λόγω άρθρου αναλύονται αρχικά τα οφέλη της εφαρμογής ηθικών αρχών στη διεξαγωγή της έρευνας και έπειτα εξετάζεται η κοινωνική ευθύνη που απορρέει από το επάγγελμα του ερευνητή. Στο δεύτερο μέρος γίνεται λόγος για το ρόλο που διαδραματίζει η ανώτατη εκπαίδευση στη διαπαιδαγώγηση των νέων ερευνητών ως ηθικών και κοινωνικά υπεύθυνων επαγγελματιών. Τέλος, στις συμπερασματικές κρίσεις παρουσιάζονται εν συντομία οι βασικές θέσεις του άρθρου.

1. Η ηθική στην έρευνα

Η ηθική στη διεξαγωγή της επιστημονικής έρευνας αφορά στην εφαρμογή θεμελιωδών ηθικών αρχών στην έρευνα και μάλιστα καθ' όλη την διάρκεια της διεξαγωγής της υπάρχει σαφής ανάγκη να αξιολογείται το επίπεδο της εφαρμογής των παρακάτω αρχών (European Commission, 2013). Οι βασικές ηθικές αρχές στη διεξαγωγή της έρευνας είναι οι ακόλουθες (Hugh Baird College, 2016):

- ✓ Η αρχή της **εθελοντικής συμμετοχής**. Τα υποκείμενα της έρευνας, καθώς και το ερευνητικό προσωπικό πρέπει να συμμετέχουν στην έρευνα εθελοντικά, χωρίς να εξαναγκάζονται.
- ✓ Η αρχή της **συνειδητής συναίνεσης**. Τα υποκείμενα της έρευνας πρέπει να είναι πλήρως ενημερωμένα σχετικά με τις διαδικασίες και τους κινδύνους που περιλαμβάνει η έρευνα και να γνωρίζουν ακριβώς τι πρόκειται να τους ζητηθεί να κάνουν, πριν συμφωνήσουν να συμμετάσχουν στην έρευνα. Συνήθως, δίνεται στα υποκείμενα της έρευνας να υπογράψουν ένα έντυπο συγκατάθεσης για τη συμμετοχή τους στην έρευνα.

- ✓ Η αρχή της **αποφυγής βλαβών**. Ο ερευνητής δεν πρέπει να προκαλέσει οποιαδήποτε μορφή βλάβης στα υποκείμενα της έρευνας, είτε σωματική είτε ψυχολογική, κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής της έρευνας.
- ✓ Οι αρχές της **εμπιστευτικότητας** και της **ανωνυμίας**. Ο ερευνητής πρέπει να διασφαλίσει αφενός την προστασία των πληροφοριών που συλλέχθηκαν κατά τη διεξαγωγή της έρευνας και αφετέρου ότι οι πληροφορίες αυτές δεν θα είναι διαθέσιμες σε κανέναν που δεν εμπλέκεται άμεσα στην έρευνα. Επίσης, η πιο αυστηρή αρχή είναι αυτή της ανωνυμίας των υποκειμένων, καθώς διατηρείται η ανωνυμία τους καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας, ακόμη και για τους ίδιους τους ερευνητές. Μάλιστα, η αρχή της ανωνυμίας συνιστά την πιο ισχυρή εγγύηση του ιδιωτικού απορρήτου.
- ✓ Η αρχή της **δεοντολογικής συμμόρφωσης**. Η ερευνητική πρόταση πρέπει πρώτα να εξεταστεί, σχολιαστεί και εγκριθεί από τον επιβλέποντα καθηγητή πριν ξεκινήσει η έρευνα. Μάλιστα, αν κριθεί απαραίτητο, πρέπει να αναζητηθεί καθοδήγηση από την Επιτροπή Δεοντολογίας, ώστε να διασφαλιστεί η δεοντολογική συμμόρφωση, η οποία είναι ζωτικής σημασίας για την ενίσχυση της ποιότητας και την επίτευξη πραγματικής ερευνητικής αριστείας (European Commission, 2013).

Η ηθική στην έρευνα συνδέεται στενά με τα ανθρώπινα δικαιώματα. Χαρακτηριστικά, στην Ευρώπη κατοχυρώνονται νομικά κάποια δικαιώματα, τα οποία είναι συναφή με τις παραπάνω ηθικές αρχές της έρευνας. Πιο συγκεκριμένα, κατοχυρώνεται το δικαίωμα στη σωματική και ψυχική ακεραιότητα του ατόμου, η προστασία της ιδιωτικής ζωής, καθώς και των προσωπικών δεδομένων (European Commission, 2013). Σε αυτό το πλαίσιο, η εφαρμογή των ηθικών αρχών στη διεξαγωγή της έρευνας συνιστά μια σημαντική εγγύηση για την πραγματική προστασία (σωματική και ψυχολογική) των υποκειμένων και τη διασφάλιση της ακεραιότητας της έρευνας.

Η ηθική στη έρευνα, αν και έχει περισσότερο εστίαση στην ιατρική έρευνα, είναι σημαντική για όλα τα επιστημονικά πεδία, καθώς όλα μπορούν να αναδείξουν ηθικά ζητήματα. Τα πιο σημαντικά ηθικά ζητήματα που προκύπτουν στην έρευνα είναι τα ακόλουθα: το ιδιωτικό απόρρητο, η προστασία των δεδομένων, η συμμετοχή παιδιών, ασθενών και άλλων ευπαθών ομάδων, η έρευνα στα ανθρώπινα έμβρυα, η επαρκής ενημέρωση, η πιθανή διπλή χρήση της έρευνας, η έρευνα στα ζώα και η πιθανή επίδραση των ερευνητικών δραστηριοτήτων στο περιβάλλον (European Commission, 2013). Εξάλλου, η έρευνα που περιλαμβάνει ανθρώπινα υποκείμενα δημιουργεί εκ των πραγμάτων σύνθετα ηθικά ζητήματα (<https://researchethics.ca/what-is-research-ethics/>). Σαφώς, η έρευνα στις επιστήμες υγείας ενέχει τον κίνδυνο να προκληθεί σωματική βλάβη στα υποκείμενα, όπως παρενέργειες από τη δοκιμή ενός νέου φαρμάκου, αλλά και η έρευνα στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες μπορεί να προκαλέσει ψυχολογική βλάβη στα υποκείμενα, π.χ. από την ανάκληση τραυματικών εμπειριών. Συνεπώς, ο κίνδυνος βλαβών και τα περίπλοκα ηθικά ζητήματα θα είναι πάντα παρόντα σε έρευνες που διεξάγονται σε όλα τα επιστημονικά πεδία με ανθρώπινα υποκείμενα. Ο ερευνητής είναι αυτός που πρέπει να μετριάσει τις δυνητικές βλάβες και να

ελαχιστοποιήσει τους κινδύνους (<https://researchethics.ca/social-sciences-humanities/>). Αυτό μπορεί να το πετύχει με την εφαρμογή των παραπάνω ηθικών αρχών στην έρευνα, καθώς συνιστούν μια μορφή αξιολόγησης των ερευνητικών διαδικασιών και των πιθανών επιπτώσεών τους. Έτσι, ο ερευνητής δεν εμμένει στους ερευνητικούς του στόχους, αλλά λαμβάνει υπόψη τις δυνητικές επιπτώσεις αυτών, τόσο στους συμμετέχοντες στην έρευνα, όσο και στην κοινωνία (European Commission, 2013).

Συνεπώς, η ηθική στην έρευνα έχει τριπλό σκοπό. Ο πρώτος αφορά στην προστασία των ανθρώπινων υποκειμένων, ο δεύτερος στη διασφάλιση της διεξαγωγής της έρευνας για την εξυπηρέτηση των αναγκών της κοινωνίας και ο τρίτος στην εξέταση των ερευνητικών διαδικασιών ως προς την ηθική τους ορθότητα και τη συμμόρφωσή τους με τις βασικές ηθικές αρχές της έρευνας. Γίνεται εμφανές ότι η εφαρμογή των ηθικών αρχών καθ' όλη τη διάρκεια της διεξαγωγής της έρευνας ωφελεί τόσο τους συμμετέχοντες σε αυτή, όσο την προαγωγή της κοινωνίας και την ενίσχυση της ποιότητας της έρευνας και των αποτελεσμάτων της.

Μάλιστα, η εφαρμογή ηθικών αρχών στη διεξαγωγή της έρευνας είναι τόσο σημαντική διεθνώς, ώστε πολλές κυβερνητικές υπηρεσίες (π.χ. National Institutes of Health), Πανεπιστήμια και επαγγελματικές ενώσεις (π.χ. American Psychological Association) έχουν υιοθετήσει συγκεκριμένους κώδικες, κανόνες και πολιτικές σχετικά με την ηθική στην έρευνα και τη χρηματοδότηση των ερευνητών (Resnik, 2015). Επιπλέον, σε περιφερειακό επίπεδο, η ηθική στην έρευνα είναι εξίσου σημαντική και θεωρείται αναπόσπαστο τμήμα της έρευνας από την αρχή έως το τέλος. Έτσι, οι ερευνητές που επιθυμούν να χρηματοδοτήσουν την έρευνά τους από την Ευρωπαϊκή Ένωση θα πρέπει να υποβάλουν ερευνητική πρόταση, η οποία θα βρίσκεται σε απόλυτη συμφωνία με τις ηθικές αρχές στην έρευνα (European Commission, 2013).

Ωστόσο, παρά τα οφέλη της ηθικής στην έρευνα για την προστασία των υποκειμένων, την προάσπιση των συμφερόντων της κοινωνίας και την ενίσχυση της ποιότητας των ερευνητικών αποτελεσμάτων συχνά οι ερευνητές θεωρούν την ύπαρξη ηθικών αρχών στην έρευνα εμπόδιο για την επιστημονική πρόοδο. Αν και η ηθική στην έρευνα όντως θέτει εμπόδια στο τι είναι αποδεκτό, δεν παρεμποδίζει την ελευθερία της έρευνας (European Commission, 2013). Αντίθετα, συνιστά ένα σημαντικό ηθικό αντίβαρο στη διάθεση του ερευνητή και μια απαραίτητη εγγύηση στην κοινωνία ότι ο ερευνητής εργάζεται για το κοινό καλό και όχι για το ίδιο συμφέρον, χωρίς να νοιάζεται για τις επιπτώσεις των πράξεών του στους συμμετέχοντες, στο περιβάλλον και στην κοινωνία. Η ηθική στην έρευνα είναι ένας τρόπος υπενθύμισης στον ερευνητή ότι εκτός από επιστημονικά είναι και κοινωνικά υπεύθυνος και λόγω του κυρίαρχου ρόλου που παίζει η επιστήμη στη σύγχρονη κοινωνία, η ευθύνη αυτή «βαραίνει» περισσότερο τους ερευνητές παρά τους υπόλοιπους πολίτες της κοινωνίας. Ο μαθηματικός Michael Atiyah (όπως αναφέρεται στο Rotblat, 1999:2) για να τονίσει την ειδική ευθύνη των επιστημόνων είπε: «...υπάρχει το ζήτημα της ηθικής ευθύνης. Αν δημιουργήσεις κάτι, πρέπει να ενδιαφερθείς για τις συνέπειες. Κάτι τέτοιο πρέπει να ισχύει για τις επιστημονικές ανακαλύψεις όπως ακριβώς ισχύει για τα παιδιά που φέρνουμε

στον κόσμο». Μάλιστα, η κοινωνική ευθύνη του ερευνητή είναι μείζονος σημασίας για τη βιωσιμότητα της κοινωνίας, καθώς μέσω αυτής προωθείται το κοινό καλό και προλαμβάνεται η δημιουργία κοινωνικών βλαβών (Resnik, 2015). Προς τούτο, στη συνέχεια θα αναλυθεί η κοινωνική ευθύνη του ερευνητή.

1.2. Η κοινωνική ευθύνη του ερευνητή

Οι ερευνητές συνιστούν μια ιδιαίτερη επαγγελματική ομάδα που διαθέτει σημαντικές ευθύνες τόσο «εσωτερικές» όσο και «εξωτερικές». Οι «εσωτερικές» ευθύνες αφορούν στην επαγγελματική ευθύνη του ερευνητή απέναντι στην επιστήμη του να διεξάγει την έρευνα σύμφωνα με τους κανόνες που έχουν συμφωνηθεί από την επιστημονική κοινότητα, ενώ οι «εξωτερικές» ευθύνες αφορούν στην κοινωνική ευθύνη που έχει ο ερευνητής απέναντι στο σύνολο της κοινωνίας (Pain, 2013). Σήμερα, η εστίαση από τις «εσωτερικές» ευθύνες των ερευνητών έχει μεταφερθεί στις «εξωτερικές», καθώς είναι αναγκαίο οι ερευνητές όλων των επιστημών (φυσικών, κοινωνικών, ανθρωπιστικών) να γίνουν περισσότερο κοινωνικά ευαίσθητοι, μιας και αυτή η κοινωνική ευθύνη αποτελεί θεμελιώδη παράγοντα για τη βιωσιμότητα της κοινωνίας.

Πιο συγκεκριμένα, η κοινωνική ευθύνη του ερευνητή μπορεί να θεωρηθεί η τρίτη διάσταση της ευθύνης των ερευνητών, μετά την έρευνα και την εκπαίδευση, και αφορά στη διεξαγωγή καινοτόμων ερευνών με σκοπό την επίλυση πολλών κρίσιμων και παγκόσμιων κοινωνικών προβλημάτων (Pain, 2013). Πρόκειται για τη συλλογική ευθύνη που μοιράζεται όλη η ερευνητική κοινότητα απέναντι στην κοινωνία και χρησιμοποιεί όλες τις πνευματικές και υλικές πηγές της για να επιλύει σύνθετα καθημερινά προβλήματα και να εξυπηρετεί το κοινό καλό και όχι τα ατομικά συμφέροντα των ερευνητών (Frankel, 1994). Η επιστημονική κοινότητα αποτελεί μέρος της κοινωνίας και ως εκ τούτου η κοινωνία επηρεάζεται άμεσα από τη δουλειά των ερευνητών (Bird, 2014). Αρχικά, η διεξαγωγή μιας έρευνας επηρεάζει άμεσα τα υποκείμενά της, δηλαδή τον άνθρωπο και τα ζώα, εν συνεχεία το περιβάλλον και τέλος τα αποτελέσματα - οι εφαρμογές της έρευνας, μπορεί να επηρεάσουν θετικά ή/και αρνητικά ολόκληρη την ανθρωπότητα και τη ζωή στον πλανήτη. Σε αυτό το πλαίσιο, συνιστά θεμελιώδη ηθική αρχή για τον ερευνητή να είναι υπεύθυνος για τις συνέπειες της δουλειάς του στο κοινωνικό σύνολο (Frankel, 1994). Έτσι, η κοινωνική ευθύνη του ερευνητή συνδέεται άμεσα με την ηθική στην έρευνα και ο ερευνητής θα πρέπει να είναι ικανός να προβλέπει τους δυνητικούς κοινωνικούς κινδύνους της δουλειάς του, ιδιαίτερα αυτούς που σχετίζονται με την ασφάλεια, την υγεία και την ευημερία της κοινωνίας και να αποφεύγει την επιστημονική έρευνα που ενέχει πιθανές καταστροφικές συνέπειες για το περιβάλλον, τις παρούσες και τις μελλοντικές γενιές. Συνεπώς, στο πλαίσιο της κοινωνικής ευθύνης των ερευνητών ανήκει η επιβολή ορίων στη διεξαγωγή της έρευνας όταν τα αποτελέσματά της αποτελούν αρνητική χρήση της επιστήμης (Bird, 2014). Χαρακτηριστικό παράδειγμα κοινωνικά υπεύθυνης συμπεριφοράς αποτελεί η περίπτωση του Hans A. Bethe, ενός νομπελίστα φυσικού, ο οποίος αρνήθηκε εν καιρώ ειρήνης να κατασκευάσει μια βόμβα υδρογόνου (<http://research-ethics.net/topics/social-responsibility/#background>).

Διαπιστώνεται ότι τα αποτελέσματα της επιστημονικής έρευνας συχνά έχουν διπλή χρήση, δηλαδή μπορούν να χρησιμοποιηθούν για ευεργετική χρήση, όπως η προάσπιση της ανθρώπινης ζωής και η προστασία της δημόσιας υγείας, ή για επιβλαβή χρήση, όπως η κατασκευή όπλων (<http://research-ethics.net/topics/social-responsibility/#summary>).

Βέβαια, η επιβολή ορίων στην έρευνα δεν σημαίνει ότι συνιστά τροχοπέδη στην αυτονομία και στην ελευθερία του ερευνητή. Αντίθετα, η ελευθερία πρέπει να συνδυάζεται με την ευθύνη του ερευνητή απέναντι στους συνανθρώπους του, στο περιβάλλον, στις μελλοντικές γενιές και να μην καταλήγει σε ελευθεριότητα. Επιπροσθέτως, η κοινωνική ευθύνη των ερευνητών λαμβάνει τη μορφή λογοδοσίας απέναντι στην κοινωνία με αποτέλεσμα η κοινωνία να χρηματοδοτεί την έρευνα και να επενδύει στην εκπαίδευση των ερευνητών (Ziman, 1998). Έτσι, από τη μια πλευρά, οι ερευνητές είναι υπόλογοι στην κοινωνία για τη δουλειά τους, και κυρίως για τα αποτελέσματα αυτής, με τα οποία οφείλουν πρωτίστως να υπηρετούν το κοινωνικό συμφέρον και την παγκόσμια ειρήνη. Από την άλλη πλευρά, η κοινωνία έχει κάθε νόμιμο ενδιαφέρον να γνωρίζει, αλλά και να ελέγχει το είδος της γνώσης που παράγεται, δεδομένου ότι συχνά τα αποτελέσματα της έρευνας όλων των επιστημονικών πεδίων ανεξαιρέτως έχουν απρόβλεπτες επιπτώσεις. Αφενός, μπορεί να λύσουν σοβαρά προβλήματα και αφετέρου, να δημιουργήσουν νέα (Coulmas, 2013). Συν τοις άλλοις, στο πλαίσιο της κοινωνικής ευθύνης των ερευνητών εντάσσεται η συμβολή τους στη διαφύλαξη της δημοκρατίας στην κοινωνία μέσω της αψύπνισης, της ενημέρωσης και της εκπαίδευσης των πολιτών σε θέματα επιστήμης και τεχνολογίας, ώστε να απομακρυνθεί ο κίνδυνος χειραγώγησης και παραπλάνησης της κοινής γνώμης εις βάρος της καλής χρήσης των αποτελεσμάτων της έρευνας στην κοινωνία (Bird, 2014).

Συνεπώς, η κοινωνική ευθύνη του ερευνητή αφορά στη διεξαγωγή υπεύθυνης επιστημονικής έρευνας, η οποία «ορίζεται ως η πράξη επιστημονικής έρευνας με ακεραιότητα. Περιλαμβάνει την ενημερότητα και την εφαρμογή των καθιερωμένων επαγγελματικών κανόνων και ηθικών αρχών στην εκτέλεση όλων των δραστηριοτήτων που σχετίζονται με την επιστημονική έρευνα» (<https://grants.nih.gov/grants/guide/notice-files/NOT-OD-10-019.html>) και οφείλει να παράγει γνώση που να εξυπηρετεί το κοινό καλό, τη βιωσιμότητα της κοινωνίας και του πλανήτη. Οι ερευνητές οφείλουν να υπακούν στους νόμους, όπως όλοι οι πολίτες, και να δουλεύουν ακολουθώντας τους επιστημονικούς και ηθικούς κανόνες που θέτει η επιστημονική κοινότητα. Με άλλα λόγια, οι ερευνητές οφείλουν να συνδυάζουν την «εσωτερική» και την «εξωτερική» ευθύνη που έχουν απέναντι στην επιστήμη και στην κοινωνία αντίστοιχα, ώστε να διασφαλίζεται τόσο η ποιότητα της έρευνας όσο και η κοινωνική της αποστολή.

Ένας θεσμός που μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην εκπαίδευση των νέων επιστημόνων ώστε να γίνουν κοινωνικά υπεύθυνοι και ηθικά ευαίσθητοι είναι αυτός της ανώτατης εκπαίδευσης (<http://research-ethics.net/topics/social-responsibility/#discussion>). Οι φοιτητές είναι απαραίτητο να αποκτήσουν ενημερότητα σχετικά με τις ηθικές αρχές που πρέπει να διέπουν τη διεξαγωγή μιας έρευνας, αλλά και τη κοινωνική ευθύνη που συνοδεύει το επάγγελμα του ερευνητή, με αποτέλεσμα να είναι έτοιμοι να αντιμετωπίζουν τα ηθικά

ζητήματα που θα προκύπτουν και να αποφεύγουν πιθανούς κοινωνικούς κινδύνους. Με βάση τα προαναφερόμενα, στη συνέχεια θα εξεταστεί ο ρόλος της ανώτατης εκπαίδευσης στη διαπαιδαγώγηση των νέων ερευνητών αναφορικά με την κοινωνική ευθύνη του ερευνητή και την εφαρμογή ηθικών αρχών στη διεξαγωγή της έρευνας.

2. Η συμβολή της ανώτατης εκπαίδευσης στη διαπαιδαγώγηση ηθικά ευαίσθητων και κοινωνικά υπεύθυνων ερευνητών

Οι αρχές της ηθικής και κοινωνικά υπεύθυνης διεξαγωγής της έρευνας, λόγω της σπουδαιότητάς τους για την προστασία της κοινωνίας, των υποκειμένων της έρευνας, του περιβάλλοντος και της ανθρωπότητας συνολικά, οφείλουν να αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της εκπαίδευσης όλων των επιστημόνων (Hansen, 2006). Έτσι, τα Πανεπιστήμια συνιστούν τα πλέον αρμόδια ιδρύματα για να διδάξουν στους εν δυνάμει ερευνητές αυτές τις αρχές και η ευθύνη τους είναι μείζονος σημασίας. Η πανεπιστημιακή εμπειρία που αποκομίζουν οι φοιτητές σχετικά με τον τρόπο διεξαγωγής της επιστημονικής έρευνας και τη στάση των καθηγητών απέναντι σε αυτή, σε συνδυασμό με τις γνώσεις που αποκτούν από τα αντίστοιχα μαθήματα ηθικής και κοινωνικής ευθύνης στην έρευνα θα ασκήσουν σημαντική επίδραση στη μελλοντική συμπεριφορά τους απέναντι στον τρόπο που θα διεξάγουν την έρευνα. Σε αυτό το πλαίσιο, η συμβολή των Πανεπιστημίων στη διαπαιδαγώγηση ηθικά ευαίσθητων και κοινωνικά υπεύθυνων ερευνητών είναι θεμελιώδους σημασίας και οφείλουν ιδιαίτερα στα μεταπτυχιακά και διδακτορικά προγράμματα σπουδών που παρέχουν να φέρνουν τους νέους ερευνητές αντιμέτωπους με αμφιλεγόμενα ηθικά ζητήματα, που ίσως αντιμετωπίσουν μελλοντικά στην επαγγελματική τους καριέρα, εμφυσώντας τους την σπουδαιότητα της κοινωνικής τους ευθύνης (https://www.upf.edu/peacademy/_docs/cosce_en_02.pdf).

Είναι σημαντικό, επίσης, να αναπτύξουν οι νέοι επιστήμονες, μέσω της κατάλληλης εκπαίδευσης, ένα επαρκές γνωστικό υπόβαθρο στις βασικές ηθικές αρχές στη διεξαγωγή της έρευνας, αλλά και την ικανότητα σωστής ερμηνείας και εφαρμογής αυτών των αρχών. Αν και όλοι οι άνθρωποι αναγνωρίζουν κάποιες κοινές ηθικές αρχές, τις ερμηνεύουν διαφορετικά ανάλογα με τις αξίες και τις εμπειρίες που έχουν. Τα ηθικά ζητήματα είναι τόσο περίπλοκα και σύνθετα ώστε οι αρχές δεν μπορούν να καλύψουν κάθε περίπτωση που θα προκύψει. Έτσι, οι νέοι ερευνητές θα πρέπει να εκπαιδευτούν να λαμβάνουν τις ορθές αποφάσεις και να δρουν ηθικά σε κάθε περίπτωση (Resnik, 2015).

Επιπροσθέτως, τα Πανεπιστήμια οφείλουν να εκπαιδεύσουν και να ευαισθητοποιήσουν ηθικά τους νέους ερευνητές ώστε να μην διαπράττουν επιστημονικές παραβάσεις, καθώς αυτές οι πρακτικές βρίσκονται στον αντίποδα όλων των επιστημονικών αξιών και μπορούν να υπονομεύσουν και να βλάψουν την επιστημονική πρόοδο (European Commission, 2013). Η επιστημονική παράβαση «περιλαμβάνει την από αμέλεια ή σκόπιμη κατασκευή (δημιουργία δεδομένων ή αποτελεσμάτων), την πλαστογράφιση (αλλαγή ή εσφαλμένη αναφορά δεδομένων ή τον ακατάλληλο χειρισμό των πειραμάτων) και τη λογοκλοπή (χρήση ιδεών και λέξεων χωρίς επαρκείς αναφορές)» (ό.π.:2). Επίσης, οι συγκεκριμένες παραβάσεις, εκτός από

αντιεπιστημονική συμπεριφορά εκ μέρους των ερευνητών, συνιστούν και ανήθικη πράξη, η οποία μπορεί να επιφέρει εξαιρετικά αρνητικές επιπτώσεις στην κοινωνία, μειώνοντας την εμπιστοσύνη της κοινής γνώμης στην επιστήμη και κατασπαταλώντας αδικώς χρόνο και χρήματα (Resnik, 2015).

Συν τοις άλλοις, οι εν δυνάμει ερευνητές θετικό θα ήταν να εκπαιδεύονται παράλληλα σχετικά με τις «εσωτερικές» και τις «εξωτερικές» τους ευθύνες, καθώς συχνά αυτές συγκρούονται και οι νέοι ερευνητές πρέπει να είναι προετοιμασμένοι και εκπαιδευμένοι να θέτουν το καλό της ανθρωπότητας πάνω από τα ατομικά συμφέροντα και τις προοπτικές της καριέρας τους. Είναι σημαντικό να αποκτήσουν σεβασμό και εκτίμηση στην παγκόσμια διάσταση της επιστήμης και να επιδιώκουν να χρησιμοποιούν τις γνώσεις και τις δεξιότητές τους για την επίλυση των παγκόσμιων προβλημάτων (Pain, 2013).

Πολλά Πανεπιστήμια στην Ευρώπη και στις Η.Π.Α. διαθέτουν προγράμματα σπουδών που αφορούν στην ηθική στην έρευνα. Συγκεκριμένα, στην Ευρώπη τα αντίστοιχα προγράμματα σπουδών στηρίζονται κυρίως στην ιδέα της κοινωνικής ευθύνης των ερευνητών ώστε να εισάγουν και να ενσωματώσουν την ηθική ενημερότητα στην εκπαίδευση όλων των επιστημόνων (Bird, 2014). Μάλιστα, στον Ευρωπαϊκό Χώρο Ανώτατης Εκπαίδευσης δίνεται έμφαση στη σημαντικότητα της εκπαίδευσης των νέων ερευνητών και οι Υπουργοί Παιδείας καλούν τα Πανεπιστήμια να συνεργαστούν στον τομέα αυτό. Επίσης, οι Υπουργοί Παιδείας ζητούν, σχεδόν εδώ και δύο δεκαετίες, από τα πανεπιστήμια να αυξήσουν τη συνάφεια της έρευνας με την κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη καθώς και με τις ανάγκες της κοινωνίας (Berlin Communiqué, 2003). Συνάμα, στο Ανακοινωθέν του Μπέργκεν τονίζεται η σημαντικότητα της έρευνας και της εκπαίδευσης των νέων ερευνητών για την πολιτιστική ανάπτυξη των ευρωπαϊκών κοινωνιών και για την κοινωνική συνοχή (Bergen Communiqué, 2005). Παρατηρείται, συνεπώς, ότι προωθείται η εκπαίδευση των νέων ερευνητών με γνώμονα την κοινωνική ανάπτυξη και ευημερία.

Χρειάζεται, δηλαδή, εξειδικευμένη εκπαίδευση για την ηθική ανάπτυξη των νέων ερευνητών και την καλλιέργεια μιας κοινωνικά υπεύθυνης συμπεριφοράς, ώστε να είναι επαρκώς προετοιμασμένοι για να αντιμετωπίσουν τα σύνθετα ηθικά διλήμματα και τις ανάγκες του σύγχρονου τεχνολογικού κόσμου, καθώς και να επιτελέσουν επιτυχώς το ρόλο τους στην κοινωνία ως επαγγελματίες αλλά και ως πολίτες. Τα Πανεπιστήμια της Ευρώπης και των Η.Π.Α έχουν εισάγει για το σκοπό αυτό εξειδικευμένα μαθήματα ηθικής και κοινωνικής ευθύνης στην έρευνα, εκτός από αυτά που αφορούν αμιγώς την επιστήμη, ώστε οι νέοι ερευνητές να γνωρίσουν και να καταλάβουν την κοινωνική διάσταση της μελλοντικής δουλειάς τους (Bird, 2014).

Προς επίρρωση των παραπάνω παρατίθενται στο σημείο αυτό παραδείγματα Πανεπιστημίων που προσφέρουν μαθήματα ηθικής στην έρευνα, συνήθως διεπιστημονικά, για την ηθική διαπαιδαγώγηση των νέων ερευνητών. Συγκεκριμένα, το Πανεπιστήμιο του Cambridge προσφέρει το μάθημα «Research ethics» για τους υποψήφιους διδάκτορες προκειμένου να γνωρίσουν την έννοια της ηθικής στην έρευνα και να έρθουν αντιμέτωποι με ηθικά διλήμματα κ.α. (<https://www.training.cam.ac.uk/course/ssrnc-resethcs>). Επίσης, το

Πανεπιστήμιο του Rochester προσφέρει το μάθημα «Ethics and Professional Integrity in Research» για τους πρωτοετείς μεταπτυχιακούς φοιτητές και τους μεταδιδακτορικούς υπότροφους (<https://www.urmc.rochester.edu/education/graduate/professional-development/research-ethics/research-course.aspx>). Συνάμα, το Πανεπιστήμιο του Michigan προσφέρει προγράμματα σπουδών για την υπεύθυνη διεξαγωγή της έρευνας σε προπτυχιακό, μεταπτυχιακό και μεταδιδακτορικό επίπεδο, αλλά και αντίστοιχα διαδικτυακά μαθήματα για τους ερευνητές (<http://research-compliance.umich.edu/responsible-conduct-research-rcr-training>). Με αυτόν τον τρόπο, οι φοιτητές όλων των επιστημών μπορούν να λάβουν ολιστική εκπαίδευση και να γνωρίσουν τόσο τις «εσωτερικές» όσο και τις «εξωτερικές» τους ευθύνες.

Συνεπώς, ο ρόλος και η συμβολή της ανώτατης εκπαίδευσης στη δημιουργία ηθικών και κοινωνικά υπεύθυνων ερευνητών είναι καθοριστικοί. Μέσω της εκπαίδευσης, οι νέοι ερευνητές αποκτούν γνώσεις, δεξιότητες, στάσεις και συμπεριφορές, οι οποίες θα τους βοηθήσουν να αντιμετωπίσουν με επιτυχία τα ηθικά ζητήματα που θα προκύψουν στην πορεία της καριέρας τους (<http://research-ethics.net/introduction/why/#knowledge>) καθώς και να ανταπεξέλθουν στις συγκρούσεις των «εσωτερικών» και «εξωτερικών» τους ευθυνών. Επίσης, θα είναι ικανοί να προβλέπουν πιθανούς κινδύνους στα αποτελέσματα της έρευνάς τους, να βάζουν όρια στη διεξαγωγή της έρευνας, αν κριθεί απαραίτητο, και να ελέγχουν την εφαρμογή των ηθικών αρχών σε όλα τα στάδια της έρευνας. Επιπλέον, ενισχύεται η κοινωνική τους συνείδηση, η ακεραιότητα και η ποιότητα της έρευνας. Αποφεύγονται οι επιστημονικές παραβάσεις, η αρνητική χρήση των ερευνητικών αποτελεσμάτων και οι δράσεις που αντιτίθενται στην προαγωγή της επιστήμης και της κοινωνικής ευημερίας. Οι προκλήσεις της σύγχρονης κοινωνίας και τα ηθικά ζητήματα που τη συνοδεύουν απαιτούν οι νέες γενιές ερευνητών να είναι επαρκώς εκπαιδευμένες και τα Πανεπιστήμια οφείλουν, από το ρόλο τους στην κοινωνία, να αναλάβουν να εκπληρώσουν επιτυχώς αυτή την αποστολή. Η ηθική και κοινωνικά υπεύθυνη διαπαιδαγώγηση των ερευνητών αγγίζει και τις τρεις διαστάσεις της αποστολής της ανώτατης εκπαίδευσης: την εκπαίδευση, την έρευνα και τις υπηρεσίες προς την κοινωνία.

3. Συμπερασματικές κρίσεις

Στη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα, η άμεση επίδραση που έχει η πρόοδος της επιστήμης και της τεχνολογίας στη ζωή μας σε συνδυασμό με τις προκλήσεις και τα ηθικά ζητήματα που δημιουργούν επιτάσσουν την εφαρμογή ηθικών αρχών σε όλα τα στάδια της διεξαγωγής της έρευνας, ώστε να διασφαλιστεί η προστασία των υποκειμένων της έρευνας και η διοχέτευση της παραγόμενης γνώσης στην υπηρεσία του δημοσίου συμφέροντος. Σε αυτό το πλαίσιο, οι ερευνητές όλων των επιστημονικών πεδίων είναι σημαντικό να γνωρίζουν, μέσω της ανώτατης εκπαίδευσης, και να εφαρμόζουν τις βασικές ηθικές αρχές στην έρευνα, καθώς και να εκπληρώνουν ευσυνειδήτως την κοινωνική τους αποστολή.

Η ηθική και κοινωνικά υπεύθυνη διεξαγωγή της έρευνας είναι εξαιρετικά σημαντικές παράμετροι, καθώς αποτελούν δείκτες ποιότητας των αποτελεσμάτων της έρευνας και

ανασταλτικό παράγοντα τόσο για τις επιστημονικές παραβάσεις, όσο και για την αρνητική χρήση της παραγόμενης γνώσης, οι οποίες μπορούν να επιφέρουν καταστροφικές συνέπειες στην ανθρωπότητα.

Οι ερευνητές, εξαιτίας της ιδιαίτερης φύσης του επαγγέλματός τους, το οποίο έχει άμεση επίπτωση στις ζωές των ανθρώπων, οφείλουν να συνδυάζουν αποτελεσματικά τις «εσωτερικές» με τις «εξωτερικές» τους ευθύνες προκειμένου να αναδειχθούν σε προστάτες της ανθρώπινης αξίας και όχι σε μη επιτυχημένους διαχειριστές της, ορμώμενοι από ιδιοτελή κίνητρα. Τα Πανεπιστήμια αποτελούν τον πλέον αρμόδιο θεσμό για να εμφυσήσουν στους νέους ερευνητές την αξία, τις μεθόδους και τα οφέλη της ηθικής και κοινωνικά υπεύθυνης διεξαγωγής της έρευνας.

Συνεπώς, η επιστημονική γνώση έχει μεγάλη δύναμη και μπορεί να προσφέρει ταυτόχρονα ποικίλα οφέλη και πολλούς κινδύνους στην ανθρωπότητα. Η ηθική εκπαίδευση αποτελεί το κύριο αντίβαρο απέναντι σε δυνητικούς κινδύνους και καταλυτικό μέσο εξανθρωπισμού της επιστήμης και των λειτουργιών της. Μάλιστα, σύμφωνα με τον Russell- Finstein (1955) οι ερευνητές θα πρέπει να θυμούνται την ανθρωπιά τους και τίποτα άλλο. Ο Hansen προσθέτει (2006:84) ότι «αν το επιτύχουν, τότε μπροστά τους θα ανοιχθεί ένας νέος παράδεισος, ενώ αν αποτύχουν, θα έρθουν αντιμέτωποι με τον κίνδυνο του παγκόσμιου θανάτου». Η ηθική οφείλει πάντοτε να είναι το ασφαλές καταφύγιο της επιστήμης.

Εν κατακλείδι, η ηθική συνιστά έννοια απολύτως συμβατή με αυτή της έρευνας και, μάλιστα, η εφαρμογή των ηθικών αρχών καθ' όλη τη διαδικασία της διεξαγωγής αυτής αποτελεί σημαντική προϋπόθεση για τη διασφάλιση της ακεραιότητας της έρευνας, την ενίσχυση της ποιότητάς της και την προαγωγή της ερευνητικής αριστείας (European Commission, 2013). Προς τούτο «η ηθική στην επιστήμη θα πρέπει να επιδιώκεται με την ίδια ακαδημαϊκή αυστηρότητα, ακεραιότητα και θάρρος, όπως στα υπόλοιπα επιστημονικά πεδία» (Evers, 2001:89) διότι οι προεκτάσεις του συγκεκριμένου θέματος δεν περιορίζονται μόνο στον επιστημονικό χώρο αλλά έχουν ευρύ αντίκτυπο στην κοινωνία και κατ' επέκταση σε κάθε μέλος αυτής.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Bird, S. J. (2014). Social Responsibility and Research Ethics: Not Either/Or but Both. *Advancing Science, Serving Society*, 1-6. Ανακτήθηκε στις 9 Ιανουαρίου 2019 από: http://fallmeeting.agu.org/2015/files/2015/12/Social-Responsibility-and-Research-Ethics_-Not-Either_Or-but-Both.pdf.
- Bologna process (2003). *Realizing the European Higher Education Area*. Communiqué of the Conference of Ministers responsible for Higher Education, Berlin, 19 September 2003.
- Bologna process (2005). *The European Higher Education Area – Achieving the Goals*. Communiqué of the Conference of Ministers responsible for Higher Education, Bergen 19-20 May 2005.
- Coulmas, F. (2013). *Scientific social responsibility and happiness*. Tokyo: Deutsches Institut für Japan studien - German Institute for Japanese Studies. Ανακτήθηκε στις 9 Ιανουαρίου 2019 από: https://www.dijtokyo.org/publications/WP1303_Coulmas.pdf.
- Evers, K. (2001). *Standards for Ethics and Responsibility In Science. An analysis and evaluation of their content background and function*. The International Council for Science (SCRES). Ανακτήθηκε στις 9 Ιανουαρίου 2019 από: https://eclass.upatras.gr/modules/document/file.php/PDE1515/EVERS_%20Standard%20for%20Ethics%20and%20Responsibility%20in%20Science%20book.pdf.
- European Commission (2013). *Ethics for researchers. Facilitating Research Excellence in FP7*. Brussels: European Commission. Ανακτήθηκε στις 9 Ιανουαρίου 2019 από: https://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/fp7/89888/ethics-for-researchers_en.pdf.
- Frankel, M.,S. (1994). *Science as a Socially Responsible Community*. Indiana University Foundation.
- Hansen, B.,T. (2006). Academic and social responsibility of scientists. *Journal on Science and World Affairs*, 2(2), 71-92. Ανακτήθηκε στις 9 Ιανουαρίου 2019 από: <http://www.analytickecentrum.cz/upload/soubor/borsenhansen.pdf>.
- Hugh Baird College (2016). *Ethics in Research Policy*. Ανακτήθηκε στις 9 Ιανουαρίου 2019 από: <http://www.hughbaird.ac.uk/images/Ethics%20in%20research%20policy%202016.pdf>.
- Pain, E. (2013). *The Social Responsibilities of Scientists*. Ανακτήθηκε στις 9 Ιανουαρίου 2019 από: <http://www.sciencemag.org/careers/2013/02/social-responsibilities-scientists>.
- Resnik, D. B. (2015). *What is Ethics in Research & Why is it important?* Ανακτήθηκε στις 9 Ιανουαρίου 2019 από: <https://www.niehs.nih.gov/research/resources/bioethics/whatis/>.

Rotblat, J. (1999). *Η κοινωνική ευθύνη των επιστημόνων*. Ανακτήθηκε στις 9 Ιανουαρίου 2019 από: <http://www.physics4u.gr/articles/2005/socialconsciencescientists.html>.

Ziman, J. (1998). *Why must scientists become more ethically sensitive than they used to be?* *Science*, 282:1813-1814.